

**Олена Гудзенко-Александрук,**  
к. філос. н.,  
доцент кафедри філософії  
Східноєвропейського національного університету  
імені Лесі Українки

## **ТВОРЧА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ ДУХОВНОСТІ У ХРИСТІЯН**

**Елена Гудзенко-Александрук. Творческая деятельность как фактор формирования духовности у христиан**

*В статье делается попытка анализа роли творческой деятельности в формировании духовности христиан. Отмечается, что приобщение к произведениям искусства создает предпосылки приобретения не только художественного опыта, но и опыта человеческого существования вообще.*

*Ключевые слова: творчество, духовность, сакральное, мифологичность, архетип, символ.*

Сьогодні, в умовах трансформаційних процесів в українському суспільстві, особливо наболілими є питання духовного становлення особистості, самоактуалізації її глибинних задатків, самореалізації, усвідомлення буттєвих цінностей.

Слід відзначити, що окреслена проблематика є в колі наукових досліджень Н. Іордакі, Г. Нестеренко, Н. Ємельянової, А. Семенова, В. Тертичної, С. Лозниці, Е. Коваленко, Л. Теліженко та ін.

Зокрема, Н. Караульна розглядає духовність як чинник самовизначення людини, О. Шикіула досліджує екзистенційний вимір духовності людини у творчості Григорія Сковороди, О. Іванова — духовність особистості в контексті сучасного наукового знання про людину, І. Степаненко — філософські конструкти і соціокультурні репрезентації духовності, О. Пономарьов — духовність у системі філософії педагогічної культури, О. Ситник — духовність особистості в контексті філософії науки.

На нашу думку, повсякчас, — а особливо в теперішній час, — актуальним є дослідження питання ролі релігійного мистецтва у духовному становленні особистості, оскільки релігія завжди була фактором вдосконалення людини. І діяла вона за посередництвом творчого натхнення. Отже, звертаючись до напрацювань представників сучасної філософської та психологічної наукової думки, спробуємо розглянути творчість як чинник формування духовності у християн.

Під духовністю науковці вбачають особливий душевно-інтелектуальний стан окремої людини чи групи людей, що намагаються пізнати, відчути та ототожнити себе із вищою дійсністю, яка не відділена від всього суцього та від самої особистості<sup>1</sup>. У загальному вигляді духовне можна визначити як

<sup>1</sup> Жадько В. Творчість як чинник формування духовності / В. Жадько // Філософія освіти.— 3(5)/2006.— С. 276.

спосіб відображення та оволодіння людиною дійсністю. Цей спосіб детермінований орієнтацією на вищі цінності життя та культури, що ґрунтуються на ідеалі вільного і всебічного розвитку людини.

О.Л. Туриніна зазначає, що процес розвитку людини в певному розумінні можна назвати «створенням себе» — реалізацією вищого Я в її самосвідомості та діяльності. Духовний розвиток людини в ідеалі можна вважати стрижнем, єдиною основою будь-яких її істинно творчих проявів у певних галузях діяльності<sup>1</sup>.

Прикметно, що духовність щодо творчості має кілька смислових відтінків. По-перше, поняття духовності охоплює всю сферу духовних явищ і визначає творчість як характеристику людини та її існування. По-друге, феномен духовного охоплює дуже широкий спектр різноманітних явищ, починаючи від конкретних духовних утворень (знання, ідеали) до об'єктивних, предметних і соціальних форм духовного життя. У цій широкій предметній сфері поняття духовності виділяє особливий зріз, фіксує питання про сутність людського духу, виділяє проблему творчості людини як специфічної форми її самовизначення в світі. Тільки в акті творення людина отримує можливість досягнути безмежність власного «Я» і втілити його в реальних продуктах своєї життєтворчості. Творчість розвивається в загальному потоці історії, але вона взаємозв'язана з духовним життям суспільства та особистості. Духовність найглибше розкривається у сфері творчої діяльності<sup>2</sup>. Недарма, вивчаючи специфіку психічної регуляції процесу творчості, К. Станіславський уважав надсвідомість вищою концентрацією духовних сил особистості в ході породження продукту творчості<sup>3</sup>.

На думку О. Дарморіза, мистецька творчість є запорукою існування естетичних ідеалів і цінностей. Саме за допомогою творчої діяльності людина намагається виразити свій внутрішній світ, уявлення про красу, добро, істину. Відображаючи дійсність крізь призму естетичного ідеалу, митець матеріалізує і стверджує власний ідеал людини. Художній образ, як результат творчої діяльності, найповніше виявляє естетичні ідеали, що становлять уявлення про вищу форму естетичної досконалості. Образ народжується в уяві митця, існує там і втілюється в творі мистецтва, а естетичний ідеал становить фундамент, на якому споруджується вся будівля художнього образу<sup>4</sup>.

<sup>1</sup> Туриніна О. Л. Психологія творчості / О. Л. Туриніна. — К. : МАУП, 2007. — С. 33.

<sup>2</sup> Жадько В. Творчість як чинник формування духовності / В. Жадько // Філософія освіти. — 3(5)/2006. — С. 276.

<sup>3</sup> Туриніна О. Л. Психологія творчості / О. Л. Туриніна. — К. : МАУП, 2007. — С. 4.

<sup>4</sup> Дарморіз О. Естетичний ідеал в українській філософській думці першої половини ХХ сторіччя / О. Дарморіз // Вісник Львівського університету. Філософські науки. — 2008. — Вип. 11. — С. 127.

Отже, становлення особистості відбувається саме в творчій діяльності. А формою виявлення ідеального як суб'єктивних уявлень самого митця, ідеального як досконалого є художній образ.

Вивчення мистецтва актуалізує образи минулого, активізує індивідуальну й людську свідомість, дозволяє передбачати та змінювати майбутнє. Усі види мистецтва глибоко пов'язані єдиною історією, вони відтворюють усі грані буття, взаємодіють на всіх рівнях художньо-культурної системи<sup>1</sup>.

Слід зауважити, що у творах мистецтва в художньо-узгаляльній, чуттєво-конкретній формі втілено історичний шлях складного процесу формування суспільної самосвідомості людини. Так, космополітичній художній картині світу античного та ренесансного мистецтва відповідає антропоцентрична за своїм змістом художня концепція людини. Відмінність між античною та ренесансною художньою концепцією людини полягає в тому, що людину в мистецтві епохи Відродження зображували не просто як центр Всесвіту, а як особистість. Релігійно-теоцентрична художня картина світу періоду середньовіччя породжує антигуманістичну концепцію особистості, згідно з якою людину вважають «піщинкою Всесвіту». Реалістичній картині світу XVII—XIX століть відповідає антропоцентристсько-гуманістична концепція людини<sup>2</sup>.

Мистецтво візуального сприйняття моделює реалії творчих висловів за допомогою просторових координат, наповнює зміст художнього витвору духовними смислами, спонукає до внутрішнього діалогу між глядачем і світом<sup>3</sup>.

О. Пономарьова зауважує, що у світовій художній і науковій літературі можна часто зустріти думки про пошуки певної «формули творчості». Зокрема, формула творчості — це метафоричне поняття, досконалий код відтворення, результат великого творчого натхнення та інтуїції. Так чи інакше — це таємниця людства, яке впродовж віків, намагаючись розкрити зміст буття й мистецтва, прагне визначити механізми та взаємозв'язки буття, мистецтва, творчості й освіти. Пошук правильної відповіді до розкодування сутності «формули творчості» є актуальним у будь-якому соціокультурному вимірі та територіально-історичному культурному середовищі і передбачає та включає в себе визначення базисних елементів творчої діяльності та чинників розвитку творчого мислення<sup>4</sup>.

<sup>1</sup> Пономарьова О.М. Формула творчості: науковий пошук / О.М. Пономарьова // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка.— 2010.— № 7 (194).— Ч. I. — С. 5—6.

<sup>2</sup> Смікал В. Мистецтво і духовна культура [Електронний ресурс]// В.Смікал/ Прекрасне у духовному потенціалі людства (05.10.2012) / Асоціація «Новий Акрополь» [сайт] — Режим доступу: <http://www.newacropolis.org.ua/ua/study/conference/?thesis=4280>, вільний (дата звернення: 28.11.2015).— Заголовок з екрана.— Мови: укр., рос.— Останнє поновлення: 28.11.2015.

<sup>3</sup> Пономарьова О.М. Формула творчості: науковий пошук / О.М. Пономарьова // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка.— 2010.— № 7 (194).— Ч. I. — С. 5—6.

<sup>4</sup> Там само. — С. 7.

Таким чином, у мистецтві утворюється модель нашого світу: спілкування з творами мистецтва створює передумови набуття не тільки художнього досвіду, але й досвіду людського існування взагалі.

І. Сидоренко зазначає, що сфера самоздійснення, яка потребує вольового самовизначення і розвинутої моральної рефлексії, є духовною сферою реалізації харизматичної особистості. Це і роздуми над універсальними цінностями, і рефлексія над особистісними ціннісними станами — такими, як внутрішня свобода, творчість, самоактуалізація. Харизматичну особистість відрізняє принципова відкритість до інновацій і різноманітності, продуктивний критицизм, порив духу за межі раціональності та доцільності. Харизматична особистість володіє вірою, яка забезпечує сходження до вищих цінностей<sup>1</sup>.

Світський і святий способи буття є своєрідними категоріями, вписаними в структуру особи. За допомогою них відбувається пізнання світу. Досвід світу пов'язаний з часом і простором, що належать до виміру людської екзистенції<sup>2</sup>. Недарма у екзистенціалізмі і християнстві, не дивлячись на велику кількість розбіжностей, є спільне. Вони виходять із того, що людина, намагаючись утвердитися в житті, здійснює вільні вчинки, але, в кінцевому рахунку, виявляється відповідальною за буття в цілому<sup>3</sup>.

К. Новікова зазначає, що мистецтво традиційно розумілося як композиція і лад, органічна цілісність, чуттєве вираження досконалості тощо. Людина з допомогою творів мистецтва відкриває в собі нематеріальний вимір, міцно укорінений у світі Бога. Розглядаючи релігійний вимір мистецтва, варто пригадати дуже важливу його властивість: здатність очищувати і змінювати. Найвиразнішим засобом виразу *sacrum* у мистецтві можна назвати піднесеність. Митець за допомогою власних творів мистецтва має завдання розкрити красу і добро внутрішнього світу, скерувати до забутих цінностей. Останнім колом діалогу митця є діалог з Богом як джерелом натхнення. Отже, сліди досвіду святості у світі можна вбачати в естетичному зворушенні<sup>4</sup>.

<sup>1</sup> Сидоренко І.Г. Творча діяльність та відповідальність особистості як умови суспільного поступу / І.Г. Сидоренко // Гуманітарні студії.— Київський національний університет ім. Т.Г.Шевченка.— 2010.— № 7.— С. 127.

<sup>2</sup> Новікова К. Мистецтво для мистецтва? Етично-релігійний аспект творчості // Богословський портал [сайт Інституту Релігії та Суспільства Українського Католицького Університету] — Режим доступу: [http://risu.org.ua/ua/bp/theological\\_source/art/38973/](http://risu.org.ua/ua/bp/theological_source/art/38973/), вільний (дата звернення: 15.11.2010). — Заголовок з екрана.— Мови: укр., рос.— Останнє поновлення: 15.11.2010.

<sup>3</sup> Мунье Э. Персонализм / Э. Мунье. — М.: Искусство, 1992. — С. 85.

<sup>4</sup> Новікова К. Мистецтво для мистецтва? Етично-релігійний аспект творчості // Богословський портал [сайт Інституту Релігії та Суспільства Українського Католицького Університету] — Режим доступу: [http://risu.org.ua/ua/bp/theological\\_source/art/38973/](http://risu.org.ua/ua/bp/theological_source/art/38973/), вільний (дата звернення: 15.11.2010). — Заголовок з екрана.— Мови: укр., рос.— Останнє поновлення: 15.11.2010.

Для християнина шлях творчості — це шлях спасіння, возз'єднання з Джерелом краси і натхнення. Головними правилами духовної творчості є євангельські заповіді. Творчість християнина і його містичне життя — це дві сторони, — видима і невидима, — одного духовного шляху. Сходження душі від видимого до невидимого і повернення назад з «багажем» символів, якими у слові, звуці чи фарбі митець-містик відкрито ділиться, є свідченням його духовної подорожі і запрошення до неї інших. Творчість майстра — це чудо в тому ж значенні, яким воно є у християнстві: зустріч видимого з невидимим, людського з божественним, сотвореного з несотвореним, часу з вічністю, простору з нескінченністю<sup>1</sup>.

Недарма М. Бердяєв підкреслює, що у істинній творчості завжди є катарсис, очищення, звільнення духу від душевно-тілесної стихії чи подолання душевно-тілесної стихії духом<sup>2</sup>. І тільки етика творчості вперше долає негативну спрямованість духу, боротьбу зі злом і гріхом насамперед, і стверджує позитивну спрямованість духу, творчість цінного змісту життя<sup>3</sup>. В середині християнського світу знаходяться у протиборстві дві моральні спрямованості: смиренність і творчість, мораль особистого порятунку і страху загибелі та творча мораль цінностей, мораль віддання себе перетворенню і перетворення світу<sup>4</sup>.

Отже, мистецтво є феноменом культури, в якому фіксується і концентровано виражається досвід людства. В художніх образах, як правило, відтворено ті естетичні ідеї, які несуть високий інтелектуальний і гуманістичний заряд і співзвучні загальнолюдським інтересам<sup>5</sup>. Творчість — це шлях самопізнання, пізнання істин, які Бог відкриває у момент зустрічі з митцем. Відповідно, ставлення віруючих до культу, обряду, богослужбового дійства співвідносно-адекватне їх ставленню до найвищого надбуттєвого начала — Бога.

Митець лише знімає покривало з образу, який уже існує: не кладе фарби на полотно, а ніби розчищає сторонні відтінки, даючи можливість прочитати у творі «записи» свого інтимно-

<sup>1</sup> Жуковський В. Християнин і світ творчості / В. Жуковський // Християнин і світ.— 2010. — № 3(4) [сайт] — Режим доступу: [http://theology.in.ua/ua/wp/theological\\_source/art/39571/](http://theology.in.ua/ua/wp/theological_source/art/39571/), вільний (дата звернення: 11.12.2010).— Заголовок з екрана. — Мови: укр., рос.— Останнє поновлення: 11.12.2010.

<sup>2</sup> Бердяєв Н.А. О назначении человека / Сост. Л.И. Греков, А.П. Поляков. — М.: Республика, 1993. — С. 117.

<sup>3</sup> Там само. — С. 122.

<sup>4</sup> Там само. — С. 124.

<sup>5</sup> Смікал В. Мистецтво і духовна культура [Електронний ресурс] / В.Смікал / Прекрасне у духовному потенціалі людства (05.10.2012)/ Асоціація «Новий Акрополь» [сайт] — Режим доступу: <http://www.newacropolis.org.ua/ua/study/conference/?thesis=4280>, вільний (дата звернення: 28.11.2015).— Заголовок з екрана.— Мови: укр., рос.— Останнє поновлення: 28.11.2015.

го досвіду прийняття Божого одкровення. Те саме відбувається і з літературною творчістю, коли письменник народжує видиме слово, прислухаючись до тихого внутрішнього голосу, яким промовляє до нього Слово Боже, і з музикою, яку композитор записує у момент натхнення<sup>1</sup>.

Музичне мистецтво є динамічною моделлю буття, і зміст художнього тексту музичного твору переживається в процесі відтворення музичної події<sup>2</sup>.

О. Яремчук, аналізуючи мистецтво крізь призму релігійних проявів, виявляє, що класична музика цілком базується на ідеалістичному, релігійному світогляді й у своїх найвищих зразках сприяє розвитку духовного потенціалу слухача<sup>3</sup>.

Найвидатніші музиканти всіх епох були людьми глибоко релігійними: «...формула світової класики: «музика в сполученні з релігійним світоглядом» і зараз зміцнює віру людини в трансцендентне, божественне, недоступне інтелектуальному розумінню. У цьому контексті особливого значення набуває нумінозність музичної архетипіки, її зв'язок з міфотворчістю»<sup>4</sup>.

О. Яремчук зазначає, що ідея про цілющий ефект зіткнення людської психіки з міфом і архетипом є значимою у контексті глибинного сприйняття музики як особливого зміненого стану свідомості. Зокрема, К.-Г. Юнг стверджував, що музика має справу з таким глибоким архетипним матеріалом, що навіть ті, хто виконує її, не до кінця розуміють це. Зв'язок архетипного змісту і його музичного прояву і створює феномен музичного архетипу<sup>5</sup>.

Сакральна особливість духовної музики найяскравіше проявляється у символіці художньо-релігійної образності та в жанровій багатоманітності<sup>6</sup>.

Проблема сакрального у контексті хорової культури визначається абсолютними, аксіологічними вимірами існування людини у світі і має кілька аспектів, які пов'язані з міфологією, релігією, віруваннями, інститутами цінностей і визначаються у контексті богословської, святоотецької та інших традицій<sup>7</sup>.

<sup>1</sup> Жуковський В. Християнин і світ творчості / В. Жуковський // Християнин і світ. — 2010. — № 3(4) [сайт] — Режим доступу: [http://theology.in.ua/ua/wp/theological\\_source/art/39571/](http://theology.in.ua/ua/wp/theological_source/art/39571/), вільний (дата звернення: 11.12.2010). — Заголовок з екрана. — Мови: укр., рос. — Останнє поновлення: 11.12.2010.

<sup>2</sup> Пономарьова О.М. Формула творчості: науковий пошук / О.М. Пономарьова / Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. — 2010. — № 7 (194). — Ч. 1. — С. 5.

<sup>3</sup> Яремчук О.В., Фокіна В.І. Музичні архетипи та їх роль у творчому саморозвитку особистості / О.В. Яремчук, В.І. Фокіна // Проблеми загальної та педагогічної психології — Т. XII. — Ч. 3. — С. 442.

<sup>4</sup> Там само.

<sup>5</sup> Там само. — С. 443—446.

<sup>6</sup> Харитон І.М. Феномен духовної музики в українській православній традиції: автореф. дис. канд. філос. наук: спец. 09.00.11 / І.М. Харитон. — КНУТШ. — К.: [Б. В.], 2006. — С. 8.

<sup>7</sup> Карпінєць А.М. Сакральні виміри хорової культури України / А.М. Карпінєць / Актуальні філософські та культурологічні проблеми сучасності / Зб. наук. праць, випуск 23 / Відп. ред.: М.М. Бровко, О.Г. Шутов. — К.: Видавничий центр КНЛУ, 2009. — С. 316.

Сакральні виміри — це полівалентна, різноманітна реальність ціннісних вимірів культури, які визначають абсолют у контексті *sacrum*, тобто священного, яке має свої теоретичні, історичні, культурні та інші засади. Отже, сакральним може вважатися лише той репертуар, або та тематика, яка виконується хором, зокрема, всі твори, які просякнуті тим чи тим відношенням до абсолюту, починаючи з фольклору, з християнського богослужбового співу, і закінчуючи вже сьогоднішніми ознаками сакрального, які виникають у просторі постмодерної культури<sup>1</sup>.

О. Яремчук зазначає, що, ймовірно, можна говорити про використання в музичних текстах потенціалу міфологем. Міфологема — це символічне вираження архетипу у творчості. Взаємодія міфологем складає основу міфологічного сюжету і забезпечує його чуттєво-значеннєве переживання. Музична міфотворчість — це створення цілісного музично-міфологічного простору, що співвідноситься з образом світу й образом "Я" слухача, його екзистенціальними пошуками<sup>2</sup>.

У рамках семіотичної традиції, музична культура розглядається, в першу чергу, як сума повідомлень, якими обмінюються різні адресанти і також, — як одне повідомлення, що відправляється колективним «Я» людства слухачу<sup>3</sup>. Зокрема, співдія храмового співу із дзвоном витворює цілісну музичну просторовість храмового дійства, у якій через відповідні звуково-просторові «коридори», створювані дзвоном, музика властивими їй засобами сигналізації передає молитовні повідомлення і цим доносить сакральні смисли до Бога<sup>4</sup>.

Отже, в умовах трансформаційних перетворень сьогодення проблема духовності є актуальною як у теоретичному, так і в практичному аспектах. Ставлення людини до вищих цінностей буття, ступінь оволодіння ними є критерієм і показником її духовності (тобто людяності і культурності).

За обставин інформаційно-революційних змін, коли параметри світу людини предметно розширилися до космічних масштабів, завданням мистецтва є збереження та актуалізація художньо-естетичної свідомості і, як наслідок, піднесення особистісного, індивідуального начала в людині при духовно-

<sup>1</sup> Карпінєць А.М. Сакральні виміри хорової культури України / А.М. Карпінєць / Актуальні філософські та культурологічні проблеми сучасності / Зб. наук. праць, випуск 23 / Відп. ред.: М.М. Бровко, О.Г. Шутов. — К.: Видавничий центр КНЛУ, 2009. — С. 321.

<sup>2</sup> Яремчук О.В., Фокіна В.І. Музичні архетипи та їх роль у творчому саморозвитку особистості / О.В. Яремчук, В.І. Фокіна // Проблеми загальної та педагогічної психології — Т. XII. — Ч. 3. — С. 445.

<sup>3</sup> Там само. — С. 443.

<sup>4</sup> Харитон І.М. Феномен духовної музики в українській православній традиції: автореф. дис. канд. філос. наук: спец. 09.00.11 / І.М. Харитон. — КНУТШ. — К.: [Б. В.], 2006. — С. 9.

практичному освоєнні дійсності. Адже в творчості розкриваються можливості бути активною індивідуальністю, яка здатна проаналізувати проблеми минулого і сучасного, та допомогти людям адекватно їх сприйняти. Недарма А. Лосєв зауважував, що «...життя є символічним за самою своєю природою, бо те, як ми живемо, і є ми самі»<sup>1</sup>. Для християнина шлях творчості є шляхом спасіння; основою духовної творчості є євангельські заповіді. Проблема сакрального мистецтва визначається абсолютними, аксіологічними вимірами існування людини у світі і пов'язана з міфологією, релігією, віруваннями, інститутами цінностей. Вона визначається у контексті богословської, святоотецької та інших традицій. Перспективи дослідження аспектів, що стосуються впливу творчості, зокрема релігійної, на духовне становлення особистості, ми вбачаємо у аналізованні архетипних основ духовної музики, образотворчого мистецтва, хорової культури.

*Olena Hudzenko-Aleksandruk, PhD in Philosophy, Docent at Philosophy Department of Lesya Ukrainka Eastern European National University*

#### **CREATIVE ACTIVITY AS A FACTOR IN THE FORMATION OF SPIRITUAL CHRISTIANS**

*The article attempts to analyze the role of creative activity in formation of Christian spirituality.*

*It is pointed out that under present transformations the spiritual problem is actual for both theoretical and practical aspects. Human's attitude to higher values of life, degree of mastering them is the criteria and indicator of their spirituality (namely humanity and culture). Art is a phenomenon of the culture, where human experience is captured and concentratively expressed.*

*It is noted that the task of art is preservation and updating of artistic and aesthetic consciousness and - as a consequence - rising of personal, individual principle in spiritual and practical understanding of reality. The formation of personality takes place in creative activities. Because the possibilities to be an active personality are revealed in creativity, this personality is able to analyze the problems of the past and present and to help people perceive them adequately.*

*The form of identifying ideal as subjective perception of the artist, the ideal as perfect, - is art image. Ethics of creativity overcomes the negative direction of a spirit, firstly fights with evil and sin, and confirms positive direction of a spirit, the art of valuable content of a life. For Christians the way of creativity is the way of salvation; Gospel commandments are basis of spiritual art.*

*It is emphasized that the sacred problem is determined by absolute axiological dimensions of human existence in the world and is associated with the mythology, religion, beliefs, and institutions of values determined in the context of theological traditions. In particular, sacral feature of sacral music is brightly shown in the symbolism of artistic and religious imagery and scenic diversity. Classical music is entirely based on idealistic, religious outlook, and in its highest examples promotes the development of spiritual potential of listeners.*

<sup>1</sup> Лосєв А.Ф. Философия. Мифология. Культура / А. Ф. Лосєв. — М.: Политиздат, 1991. — С. 50.



*It is noted that a human using creative activity opens a non-material dimension in itself which is strongly associated with high spiritual values. Communication with artworks creates conditions for acquisition of not only art experience, but also the experience of human existence in general.*

*Key words: creativity, spirituality, sacred, mythological, archetype, symbol.*

### References

1. Darmoriz O. *Estetychnyy ideal v ukrayins'kiy filosof's'kiy dumtsi pershoiy polovyny KhKh storichchya* [Aesthetic ideal in Ukrainian philosophical thought in the first half of the twentieth century] — *Visnyk L'vivs'koho universytetu. Filosof's'ki nauky*.— 2008.— № 11.— P. 124—132. [In Ukrainian]
2. Karpinets' A. M. *Sakral'ni vymiry khorovoyi kul'tury Ukrainy* [Sacred choral culture dimensions of Ukraine] — *Aktual'ni filosof's'ki ta kul'turolohichni problemy suchasnosti*, Vol 23 / ed.: M.M. Brovko, O.H. Shutov. — Kyiv: Vydavnychyy tsentr KNLU, 2009.— P. 316—324. [In Ukrainian]
3. Kharyton I.M. *Fenomen dukhovnoyi muzyky v ukrayins'kiy pravoslavniy tradytsiyi* [The phenomenon sacred music in the Ukrainian Orthodox tradition] PhD theses — KNUTSh Kyiv, 2006. — 20 p. [In Ukrainian]
4. Losev A.F. *Filosofija. Mifologija. Kul'tura*. [Philosophy. Mythology. Culture] — Moscow: Politizdat, 1991. — 525 p. [In Russian].
5. Mun'e Je. *Personalizm* [Personalizm] — Moscow: Iskusstvo, 1992. — 144 p. [In Russian]
6. Novikova K. *Mystetstvo dlya mystetstva? Etychno-relihiynny aspekt tvorchosti* [Art for art? Ethically-religious aspect of art] — Available at: [http://risu.org.ua/ua/bp/theological\\_source/art/38973](http://risu.org.ua/ua/bp/theological_source/art/38973) (Last accessed 12 November 2015) [In Ukrainian]
7. Ponomar'ova O.M. *Formula tvorchosti: naukovyy poshuk* [The formula of art, scientific research] — *Visnyk LNU imeni Tarasa Shevchenka*.— 2010.— № 7 (194).— Part. I. — P. 5—10. [In Ukrainian]
8. Smikal V. *Mystetstvo i dukhovna kul'tura* [Art and spiritual culture] — Available at: <http://www.newacropolis.org.ua/ua/study/conference/?thesis=4280> (Last accessed 12 November 2015) [In Ukrainian]
9. Sydorenko I.H. *Tvorcha diyal'nist' ta vidpovidal'nist' osobystosti yak umovy suspil'noho postupu* [Creative activity and responsibility of the individual as a condition of social progress] // *Humanitarni studiyi*.— Kyiv: Kyivskyy natsional'nyy universytet im. T.H. Shevchenka.— 2010.— №7.— P. 122—127. [In Ukrainian]
10. Turykina O. L. *Psykhologiya tvorchosti* [Psychology of Creativity].— K.: MAUP, 2007.— 160 p. [In Ukrainian]
11. Yaremchuk O.V., Fokina V.I. *Muzychni arkhetypy ta yikh rol' u tvorcomu samorozvytku osobystosti* [Music archetypes and their role in creative self-development of personality] *Problemy zahal'noyi ta*

*pedagogichnoyi psykholohiyi* — Vol. XII.— Part 3.— P. 441—447. [In Ukrainian]

12. Zhad'ko V. *Tvorchist' yak chynnyk formuvannya dukhovnosti* [Art as a factor in the formation of spirituality] // *Filosofiya osvity.*— 2006.— Vol 3(5).— P. 274—279. [In Ukrainian]

13. Zhukovs'kyi V. *Khrystyyanyn i svit tvorchosti* [Christian and the art world] // *Khrystyyanyn i svit.*— 2010. — № 3(4) Available at: [http://theology.in.ua/ua/bp/theological\\_source/art/39571](http://theology.in.ua/ua/bp/theological_source/art/39571) (Last accessed 12 November 2015) [In Ukrainian]

*Стаття надійшла 29.11.2015*